

Nominaalimuotojen käytöstä Antero Vareliuksen asiaproosassa

1. Aluksi

Tyrvään pitäjän Varilan kylässä syntynyt Antero Varelius (1821–1904), pappi, kielen- ja perinteentutkija, sanomalehtimies, kirjailija ja valtiopäivämies, oli yksi oman aikansa ansioituneimmista kirjasuomen uudistajista. Varelius julkaisi joukon uskonnollisia ja kirkollisia kirjoja sekä korjasi Uuden testamentin ja Raamatun uusintapainosten kieltä, mutta eniten vaikutusta kirjasuomen kehitykseen oli kuitenkin hänen muulla kirjallisella toiminnallaan. Huomattavan suuri merkitys kirjakielen käyttöalueen laajentumiselle ja sen vaatimalle sanastonkehittelylle oli luonnontiedettä käsittelevällä kaksiosaisella teoksella *Enon opetuksia luonnon asioista* (1845, 1856) ja v. 1854 ilmestyneellä monipuolisella pitäjänkuvauksella *Kertomus Tyrvään pitäjästä*. Varelius oli myös Lönnrotin tärkein avustaja v. 1867–80 ilmestyneen suuren suomalais-ruotsalaisen sanakirjan julkaisutyössä. Samoin hän oli mukana perustamassa ja toimittamassa *Suometar*-lehteä ja avusti kirjoituksillaan muitakin lehtiä. Lisäksi hän aktiivisena suomalaisuusmiehenä osallistui lukuisiin hankkeisiin, joiden tarkoituksena oli kirjasuomen käytön monipuolistaminen ja ilmaisuvoiman lisääminen sekä suomen kielen yhteiskunnallisen aseman parantaminen.

Artikkelini aineistoksi valitsin Vareliuksen ”yhteiselle kansalle” valistuksen hengessä kirjoittaman teoksen *Enon opetuksia luonnon asioista*. Julkaisun ensimmäinen osa saavutti heti ilmestyttyään v. 1845 lukijoiden suosion, mikä käy ilmi siitä, että ajankohtaan nähden suuri 3 100 kappaleen painos myytiin nopeasti loppuun. V. 1855 ensimmäisestä osasta ilmestyi kielellisesti uudistettu ja hiukan laajennettu toinen painos ja v. 1878 vielä sekä asiasisältönsä että kieli-asunsa puolesta varsin perusteellisesti uudistettu kolmas painos. Vareliuksen aikomuksena oli saada myös teoksensa jatko-osa julkaistuksi pian 1840-luvun puolivälin jälkeen, mutta monista eri syistä hanke viivästyi niin, että toinen osa ilmestyi painettuna vasta v. 1856. Teoksen kumpaankin osaan sisältyy vähäinen määrä käännöstä, mutta valtaosa molemmissa on Vareliuksen omaa tekstiä. Tekstilähteenä olen käyttänyt Tyrvään Sanomien kustantamana v. 1987 ilmestynyttä Vareliuksen *Enon opetuksia luonnon asioista* -teoksen uusintapainosta (= *Enon opetuksia*), jossa yksiin kansiin sidottuina ovat mukana alkuaan v. 1855 julkaistu ensimmäisen osan toinen painos ja v. 1856 julkaistu toinen osa. Kirjan

toimittaja Tapio Horila esittää alkukatsauksessaan valinnan perusteluksi sen, että mukaan otetut tekstit edustavat Vareliuksen kirjallisessa tuotannossa samaa 1850-luvun kehityskautta ja muodostavat kielellisesti ja tyyllillisesti yhtenäisen kokonaisuuden. (Horila 1987, 3–19.)¹

Tarkasteluni kohteena ovat tekstissä esiintyvät verbien nominaalimuodot, eivät kuitenkaan kaikki. Kohdistan huomioni ensisijaisesti nominaalimuotojen käyttöön perinteisesti lauseenvastikkeiksi nimitettyjen ja niitä lähellä olevien rakenteiden osina, toissijaisesti nominaalimuotojen muuhun käyttöön tekstissä. Käsittelyn ulkopuolelle jäävät kielteisen imperfektin ja liitotempusten osana olevat partisiipit, samoin suuri osa muissa kuin edellä mainitsemisani funktioissa esiintyvistä infinitiiveistä ja partisiipeista. Lähinnä kiinnitän huomiota erityyppisten rakenteiden osuuteen tekstikokonaisuudessa ja näiden rakenteiden keskinäisiin suhteisiin, mikä taas antaa mahdollisuuden tutkittujen infiniittirakenteiden osalta verrata Vareliuksen varhaisnykysuomen kauteen sijoittuvan murteen sävyttämän kansanomaisen asiaproosan syntaksia toisaalta murrepuheen, toisaalta vanhan kirjasuomen ja nykysuomen syntaksiin.

2. Lauseenvastikkeet ja niitä lähellä olevat rakenteet

Verbin infiniittimuodon sisältävien rakenteiden tarkastelussa lähdän vertailun helpottamiseksi liikkeelle nykysuomen syntaksin analysoinnissa yleisesti hyödynnetystä käsitteistöstä, vaikka tämä menettely ei välttämättä ole paras tapa lähestyä Vareliuksen ajan tekstiä. Nykysuomen nominaalirakenteiden lausemaisinta ryhmää edustavat lauseenvastikkeet, joiden tuntomerkkinä pidetään sitä, että rakenteen taustaksi hahmottuvan ns. upotetun lauseen jokaisella jäsenellä on vastine myös pintarakenteessa. Näin määritellen suomen kielessä katsotaan olevan seuraavat yhdeksän lauseenvastiketta: referatiivinen, temporaalinen, nesessiivinen, finaalinen, permissiivinen, modaalinen ja fortuitiivinen sekä kvantum- ja statuslauseenvastike. Mainituista lauseenvastikkeista monet esiintyvät useina eri tyypeinä. Lisäksi niin nykysuomessa kuin Vareliuksen tekstissäkin on lukuisa määrä funktioltaan ja myös muodoltaan lauseenvastikkeita lähellä olevia rakenteita, jotka eivät kuitenkaan täytä kaikkia lauseenvastikkeen kriteereitä. Myös tällaisiin rakenteisiin kiinnitän tarkastelussani huomiota. (Ikola 1978, 22–24, 86–89.)

1. Artikkeleihin valitsemieni esimerkkien jäljessä olevat numerot viittaavat tämän tekstilähteenä käyttämäni kirjan sivuihin.

2.1. Referatiivinen lauseenvastike

Lauseenvastikkeista selvästi yleisin tutkimassani *Enon opetuksia* -kirjassa on referatiivinen lauseenvastike. Sen erityyppisiä esiintymiä on kaikkiaan 225 eli 43 % tekstin lauseenvastikkeiden koko määrästä.² Referatiivinen lauseenvastike voi Vareliuksen tekstissä nyky-suomen tavoin vastata eksistentiaalista tai ei-eksistentiaalista, samoin aktiivista tai passiivista lausetta. Ylivoimaisesti yleisimpiä Vareliuksellakin ovat sellaiset rakenteet, jotka liittyvät objektina lähinnä sanomista, ajattelemista tai havaitsemista ilmaiseviin aktiivissa tai passiivissa esiintyviin transitiiviverbeihin. Esitän näistä joukon erityyppisiä esimerkkejä.

- (1a) Rakenne ei-eksistentiaalinen, aktiivinen, objektiton:

*Ja oletpas kuullut ja kukaties nähnytkin **tulen ilmestyvän monella lailla** 31 / **Kaikkein Tähdistöin taas luullaan kiertävän jongun hirmuisen Keskuksen ympäri** 43 / **Ilmankos tuonan sanoittekin salaman ja ukkosen tulevan liekkeestä / Äsken jo sanoin liekkeen hyppävän toisesta johdattajasta toiseen** 64 / **Tuonan sanoitte kasvuin olevan täynnänsä huokoja eli reikiä ja märkyyden niissä kulkevan** 85.*

- (1b) Rakenne ei-eksistentiaalinen, aktiivinen, objektillinen:

*Kuitenkin ymmärtänet **lumi-pilvienkin satavan vettä** 49 / **Sen [= Raamatun] ensimmäinen luku vakuuttaa kaikkivaltiaan ja viisaan Jumalamme luoneen kaikki mitä on ja asettaneen järjestykseensä** 144.*

- (1c) Rakenne ei-eksistentiaalinen, passiivinen, objektiton:

*Korttilan Kalle taas puhuu **paljosta taidosta tullavan rikki-viisaiksi ja puoli-hulluiksi** 97.*

- (1d) Rakenne eksistentiaalinen:

*Minä en ole luullut **luonnollista valoa tulevan muualta kun taivaalta ja valkiasta** 30 / **Mutta tiedätkös Auringon ympäri kiertävän muitakin kappaleita** 37 / **Kuitenkin on uskottava asuja-miakin olevan Kuussa** 39 / **Etnalla sanotaan olevan mainittavan paksujakin tammia** 60 / **Viisaat sanoivat kaikissa kappaleissa ja aineissa olevan Liekettä** 62 / **Tommikin sanoi ettei hän olisi uskonut Näkkiä olevankaan, jos ei olisi nähnyt kourain sioja tuntuvan Pietin ruumiissa** 108 // **Torahampaita sanotaan olevan kahta syltää pitkiä** 151.*

2. Artikkelissa mainitsemani *Enon opetuksia* -kirjan lauseenvastikkeiden määrää ja prosenttiosuutta koskevat luvut ovat pyöristettyjä eivätkä muutoinkaan absoluuttisia. Sama koskee tekstin lauseiden ja nominaalimuotojen kokonaismääriä ilmoittavia lukuja, jotka perustuvat laskemaani joka kymmenennen sivun otokseen.

Jonkin verran Vareliuksen tekstissä esiintyy referatiivisen lauseenvastikkeen funktiossa morfologisesti nykykielestä hiukan poikkeavia rakenteita, jotka toisaalta ovat tuttuja murteesta ja vanhasta kirjasuomesta. Mainitsen muutaman esimerkin.

(Rakenteen predikaatiivi *n*-sijassa:)

Tämän eläimen huullaan olleen hyvin vikkelen uimaan 149 //

(Eksistentiaalisen rakenteen subjekti *n*-sijassa:)

kyllä arvelen silläkin olevan suomalaisen nimen 138 / *Kuonoluu kiperyydellensä osottaa eläimellä olleen pitkän kärsän* 151 //

(Rakenteen predikaatti translatiivissa:)

Viihtäkymmentä vertaa muistan eilen sanotuksi 52 / *Taas joku vuosi sitten ilmoitettiin Saksan vuoresta, nimeltä Erzgebirge, löytyksi ihmisenkivettymä* 147.

Nyky-suomessa referatiivisen lauseenvastikkeen toisessa päätyypissä rakenne liittyy subjektina aistihavaintoa ilmaiseviin intransitiiviverbeihin niin, että rakenteen subjekti toimii myös hallitsevan lauseen subjektina. Vareliuksen tekstissä tämäkään tyyppi ei ole harvinainen. Esimerkkejä:

(2a) Rakenne ei-eksistentiaalinen:

Mutta Tähten-lennot ovat lähisiä ilmasta syntyneitä valkeita, jotka lähisyytensä tähden näkyvät kiiruusti juoksevan 33 / ***Se elämä, joka puissa ja kaikissa kasvuissa näkyy olevan*** 81 / ***Nämät varhaisimmat luoto-kasvut näkyvät olleen sitä luontoa, kun nykyiset alhaisimmat kasvut*** 145.

(2b) Rakenne eksistentiaalinen:

Rosvoja taas ei kuulu paikkakunnillammekaan olevan 24 / ***Näin kuuluu kiviä satavan*** 53 / ***Näkyy ilmestyneen kasvuja*** 145 / ***Nousun ikävuorona näkyy eläneen saman sukuisia mammallisia*** 150.

Edellisten rinnalla tavallisia ovat sellaiset ei-eksistentiaaliset rakenteet, joissa subjekti on genetiivissä ja predikaatti on yksiköllinen silloinkin, kun rakenteen subjekti on monikollinen. Esimerkkejä:

Samalla lailla – – näyttää saarten, karein ja rantain kulkevan ympärilläs 34 / ***kun näkyy kirveen puuhun sattuvan*** 63 / ***ukkoson kuuluu lähellä olevan*** 66 / ***Mutta jopa näkyy Taatan tuolla menevän rantaan*** 99 / ***Tämän sukukunnan näkyy syöneen kasvuja*** 151.

Myös rakenteen predikaatiivi esiintyy näissä *n*-sijassa kuten Vareliuksen tekstissä yleensäkin, esim.

kunkin aikakauden näyttää olleen hyvin pitkän ajan 143 / ***Koko ruumiin näyttää olleen aivan lyhyen*** 151.

Tarkastelun kohteena olevaa referatiivisen lauseenvastikkeen toista päätyyppiä muistuttavia rakenteita on Vareliuksella muitakin, esim.

Sateen pisarat – – näkyvät leiskahteleviksi 53 / Ylös nostettua näkyivät jauhot viruuntuneiksi pois 72.

Näissä tapauksissa translatiivissa esiintyvä partisiippi on mahdollista hahmottaa suoraan pintarakenteen lauseen predikatiiviadverbiaaliksi, mutta yhtä mahdolliselta ja semanttisesti luontevammaltakin tuntuu rakennetulkinta. Rakenteen subjekti on myös hallitsevan lauseen subjekti, jonka kanssa predikaatti kongruoi, ja predikatiiviadverbiaaliksi pintaan nouseva partisiippi edustaa rakenteen predikaattia, ts. 'näky (että) sateen pisarat leiskahtelevat', 'näkyi (että) jauhot olivat viruuntuneet pois'.

Tässä yhteydessä voi vielä todeta, että Vareliuksen tekstissä esiintyy harvakseltaan vanhassa kirjasuomessa yleisiä 1. infinitiivin passiivimuotoja, jotka voivat liittyä myös lauseenvastikkeisiin, esim.

Muutamatsanovat kirjaimme ansaitsevan pistettää pesään 97 / koko tämmöisen rakennuksen luulen olevan liijan työlään sekä tehtää että liikutettaa 114. (Vrt. Häkkinen 1994, 389.)

2.2. Temporaalinen lauseenvastike

Temporaaliset lauseenvastikkeet ovat *Enon opetusten* toiseksi yleisimpiä. Niiden esiintymiä on kaikkiaan 180 eli 35 % lauseenvastikkeiden yhteismäärästä. Esiintymistä kaksi kolmasosaa on (1) hallitsevan lauseen kanssa samanaikaista tekemistä ilmaisevia rakenteita, joiden predikaattina on 2. infinitiivin inessiivi, ja yksi kolmasosa (2) hallitsevaan lauseeseen verrattuna varhempaa tekemistä ilmaisevia rakenteita, joiden predikaattina on passiivin 2. partisiipin partitiivi. Esitän kummastakin tyyppistä joukon esimerkkejä, jotka eroavat toisistaan rakenteen subjektin osalta.

- (1) Rakenteen predikaattina 2. infinitiivin inessiivi:

Ettekö, Enoni, pelänneet näin pimiässä kulkeissanne 24 / Kerran, tullessani myöhään kotio, näjin valkeisen puntarin päittäisin kulkevan sivutseni 29 / Tuli syttyä muutamain ainetten yhdistyessä keskenensä ja koskeissa toinen toistansa 31 / Olet, tiemmä, sinäkin havainnut pääs joskus tulleen kipiäksi suolla ollessas 31 / Maa nousee tulen pakottaissa ylöspäin 58 / Tämän tunnet suontes hyppäämisestä juostessas tai muutoin taajaan hengittäissäsi 74 // Molemmat nämä lait – – voivat kantaa hirmuisia kuormia vaellellaessa autiain erämaiden läpitse 129 / kaivettaessa on tullut ilmiin pähkinöitäkin 146.

- (2) Rakenteen predikaattina passiivin 2. partisiipin partitiivi:
Saatuansa vähän tuliaisia ja tultuansa rohkiammaksi kysyi *Jusu Enoltansa* 24 / *Mutta mene sinä aina, nähtyäs taikka kuultuas jotakin erinomaista, lähelle katsomaan* 25 / *Nyt kerran ruvettuamme puhukamme vielä Mailmanrakennuksesta* 38 / *sateen tultua kalpistui kohta ilma* 46 / *viimeinkin nukuttuani uneksuin kaiken yön Tuli-vuorista* 54 / *Saatettuansa tietyksi terävään kappalten vetävän liekkettä – – rupesi hän siihen jaloon tekoon* 67 / *Kukistus-ajan mentyä ohitse ja Maan taas päästyä lepoon, ovat ne maa-aineet vähitellen kovettuneet* 141.

Oman ryhmänsä Vareliuksen tekstissä muodostavat merkitykseltään geneerispassiiviset rakenteet, joissa predikaattina oleva aktiivin 2. infinitiivin inessiivi (tai passiivin 2. partisiipin partitiivi) esiintyy ilman genetiivillä tai possessiivisuffiksilla ilmaistua subjektia, esim.

Ne ovat niin kaukana, että järki hämmästyttää sitä ajatellessa 42 / *kai-vaissa kaivaa erälle Herralle – – löydettiin ensin 3 vaimon kuvaa, ja ruvettua paremmin kaivamaan tultiin Herkulanumin näytelmähuoneeseen (Teateriin)* 56 / *polttaissa menevät muut aineet tiehensä* 81 / *Mailmannon avaruutta katsellessa muistuu mieleen pyhän laulajan sanat* 155 // *Ylöspäin mennessä vähenevät kasvat vähene-mistänsä* 60.

Myös nykysuomessa esiintyy vastaavanlaisia, useimmiten fraasiutuneita rakenteita (*syödessä, kotiin tullessa, nukkumaan mennessä*), mutta paljon tavallisempia ovat rakenteet, joiden predikaattina on passiivin 2. infinitiivin inessiivi: *ajatteltaessa, kaivettaessa* jne. Funktioltaan rakenteet ovat yleensä temporaalisia, mutta joskus ne voivat olla spatiaalisiakin kuten edellä viimeksi mainitun esimerkin rakenne *ylöspäin mennessä*.

2.3. Nesessiivinen lauseenvastike

Tutkimassani aineistossa kolmanneksi yleisin on nesessiivinen lauseenvastike. Sen erityyppisiä esiintymiä on yhteensä 80 eli 15 % kaikkien lauseenvastikkeiden yhteismäärästä. *Enon opetuksia* -kirjan kaksi tavallisinta tyyppiä ovat (1) *sopii, tarvitsee, täytyy* jne. *tehdä jotakin* ja (2) *pitää tekemän/tehtämän jotakin*. Näitä kumpaakin on esiintymistä kolmannes. Harvinaisempia tyypejä ovat (3) *on tehtävä jotakin*, (4) *on pakko tehdä jotakin* ja (5) *on tekeminen jotakin*. Niitä on yhteensä kolmannes esiintymistä. Nesessiiviset rakenteet voivat olla eksistentiaalisia tai ei-eksistentiaalisia, poikkeuksena vain ei-eksistentiaalisena esiintyvä tyyppi (5) *(jonkun) on tekeminen jotakin*. Luettelen joukon Vareliuksen tekstistä poimimiani eri tyypeihin kuuluvia esimerkkejä.

Tyyppi (1):

minun tarvitsee nyt, kesken puhetten, mennä viemään näitä verkkoja 99 / *Makeasta yö-levosta täytyy jokaisenkin huolta pitää* 112 / *Kivettymiksi sopii nimittää kivettyneitä kasvuja ja elinten osia* 139 / *Kylläpä niinä entisinä aikakausina on metsään kelvannut kasvavaa* 146 / *luontokappalten olon maan päällä on täytynyt muuttua* 149 / *toisen tarvitsee olla pidemmät ajat haudattuna* 154 / *on sen [= maankuoren] täytynyt mennä moniin ryppyihin* 159 / *Näin sopi Maapallon tulla sulavaan muotoonsa* 159.

Tämä tyyppi, jonka osuus nesessiivisistä lauseenvastikkeista Vareliuksen syntymäseudun satakuntalaismurteissa on aivan ylivoimainen, on *Enon opetuksissa* suurin piirtein samaa luokkaa kuin nykyisessä yleiskielessä (Hakanen 1986, 22–24). Hallitsevan lauseen predikaattiverbinä esiintyvät *sopii* (10), *täytyy* (7), *tarvitsee* (3), *tulee* (3) sekä *kelpaa* ja *taitaa* (kumpikin kerran). Sitä vastoin yksipersonaisesti käytetty *pitää*-verbi saa lähes poikkeuksetta seurakseen aktiivin tai passiivin 3. infinitiivin instruktiivin. Vareliuksen tekstissä tämä seuraavissa esimerkeissä esiintyvä (2) *pitää tekemän/tehtämän* -tyyppi, joka nykykielessä joitakin fraasiutuneita ilmauksia lukuun ottamatta on lähes tuntematon ja useimmissa murteissakin harvinainen, on perua vanhasta kirjasuomesta, jossa se 1500-luvulta alkaen on erittäinen yleinen (Hakanen 1986, 24; Ikola ym. 1989, 356–357; Häkkinen 1993, 222–225).

Tyyppi (2):

Aikoissas järjelliseksi mieheksi pitää jättämäs turhat ämmäin taitaukset ja epäuskot 28 / *tukevampaa ravintoa pitää kasvujen imemän maasta juurillansa* 45 / *Maan kieppuissa itään pitäisi aina tuntuman itä-tuulen* 68 / *Ei sitäkän taitoa ja viisautta – – pidä katsottaman ylön* 98 / *Pitää sentähden tehtämän työtä taikka oltaman liikkeellä* 112 / *on kankaasta laitettut siivet, joita monella konekkurilla pitäisi nosteltaman ja paineltaman, supisteltaman ja leviteltämän* 114 / *se on semmoinen kun sen pitääkin oleman* 123 / *Vielä pitää sanomani* 161.

Seuraavaksi luettelen esimerkkejä nesessiivisen lauseenvastikkeen muista tyypeistä. Huomiota herättää se, että nykykielessä yleiset tyypit (3) *on tehtävä jotakin* ja (4) *on pakko tehdä jotakin* ovat Vareliuksen tekstissä melko harvinaisia. Näitä hiukan tavallisempikin on tyyppi (5) *on tekeminen jotakin*.

Tyyppi (3):

Kuitenkin on mainittava Vulkanuksen vuori-lai 143 / *Raamatussa ei ole pyhäännyttävä puustavilliseen elikkä ulkonaiseen muotoon* 144 / *Kuitenkin on tiedettävä* 158.

Tyyppi (4):

Vanhaan aikaan oli tapana ottaa valkiaan kahden puun hivuttamisella yhteen 31 / Toisena päivänä oli Enon Jusunensa määrä mennä jäneksen loukkaita kokemaan – – ettei kenenkään tehnyt mieli metsään mennä 44 / Kuinka on suloista katsella ja tutkia Jumalan tekoja, nähdä niistä hänen suuruuttansa ja omaa pie-noisuuttamme 155 / Ei suinkaan ensimmäisen kuoren päälle olisi minkään elävän ollut hyvä laskea jalkaansa 160.

Tyyppi (5):

Siis ei ole meneminen sateen-suojaan kasvavan puun alle 66 / Sen – – on vaipuminen pohjaan 108 / niin on siihen paneminen 3 luotia lisäpainoa 115.

Vareliuksen tekstissä esiintyy satunnaisesti myös seuraavanlaisia morfologiaan nykykielestä poikkeavia nesessiivirakenteita:

Niin tehdäkseskin tulee 28 / kelpaa sanoakseni 106 // siellä on Pallolle mahdotointa kannattaa lisä-painoa 117.

2.4. Finaalinen lauseenvastike

Finaalisia lauseenvastikkeita on *Enon opetuksissa* 20 eli 4 % lauseenvastikkeiden yhteismäärästä. Rakenteeltaan ne ovat nykykielen edustuksen mukaisia. Esimerkkejä:

Muutammat valehtelevat saadaksensa kunniaa 25 / Mutta tottuneet vedessä asumaan valitsevat he [= sammakonpoikaset] kaiketi märän ajan ensi-kerran koetellaksensa uusia jalkojansa 51 / Saadaksensa enemmän liekettä liikkeelle ja tutkiaksensa sen vaikutuksia ovat oppineet laitelleet useanlaisia koneita 62 / kaikki, joissa henki on, tarvitsevat ilmaa hengittäöksensä 69 / Eipä siis ilman Rautavedon avuta akat saisi neulojaan eikä naskaleita, tallukkaitansa parsiakseen 106.

2.5. Muut lauseenvastikkeet

Muiden viiden lauseenvastikkeen esiintyminen *Enon opetuksissa* on marginaalista. Permissiivisestä ja kvantumlauseenvastikkeesta on joitakin esiintymiä kummastakin.

Permissiivinen lauseenvastike:

Jumala – – on itsensä ilmoittanut meille ja käsenyt meidän oppia häntä tuntemaan 99 / Luoja on antanut tulen ja veden keskenänsä synnyttää tukevaa maan pintaa Luomain alaiseksi 155.

Kvantumlauseenvastike:

*Tyhjää ilmakin on, **minun luullakseni** 69 / Ilma on, **tietääkseni**, juoksevaa ja myöden antavaa 71 / Semmoisia Ympäristö-eläimiä en ole minä koskaan nähnyt **muistaakseni** 124.*

Funktioltaan lähellä kvantumlauseenvastikkeita ovat seuraavat esiintymät:

Tieten [= sikäli kuin tiedetään, tietävästi] *kulkee Aurinkomme ympäritse useampiakin Kiertolaisia 41 / Vaikka, **arvaten** [= arvattavasti], ei ole ollut yhtähaavaa niin monenlaisia kasvuja, kuin nyt 146 / **Tieten** [= tietävästi] on se [= maapallo] jonakuna aikana ollut semmoisena tuli-kuumana 159.*

Myös statuslauseenvastikkeesta on *Enon opetuksissa* muutama esiintymä, mutta ne ovat kaikki tyyppiä, jossa rakenteen predikaatilla ei ole ollenkaan edustajaa pintarakenteessa, esim.

*Yöllä kulkeissa useinkin – näyttää tulevan vastaan hirmuisen äijän sarvinensa ja häntinensä, **pussi selässä** 25.*

Fortuitiivisia lauseenvastikkeita (tyyppi: *minun tuli tehdyksi/tehtyä matka*) *Enon opetuksissa* ei ole. Tutkimassani Vareliuksen tekstissä ei paria poikkeusta lukuun ottamatta ole myöskään muodolliset kriteerit täyttäviä modaalaisia lauseenvastikkeita (tyyppi: *mies tuli saliin kaikkien nähden mutta poistui kenenkään huomaamatta*), mutta merkitystehtävältään niitä lähellä olevia myönteisiä ja kielteisiä rakenteita sitä vastoin esiintyy runsaasti (vrt. Ikola ym. 1989, 335–340, 346–351). Mainitsen näistä joitakin esimerkkejä:

*Jusu kykytti koko iltapuolen ikkunassa **katsellen surkialla suulla veden juoksua rästäistä** 44 / Mutta jos **maassa tai laattialla kävelen** lähestyt liekkeistä kappaletta, niin sähähtää kyllä kipinä 65–66 // Ylisestä Etnan aukosta käy **lakkaamata** valkoismainen kaasu 60 / niitä vaskisia ratoja myöden kulkee ukkosen voima siviästi taivaalta maahan, **tekemätä mitään kirkolle** 67 / Liika syöminen menee läpi korin **hyödyttämätä** 85.*

2.6. Lauseenvastikkeiden käytön kokonaiskuva

Tutkimassani Vareliuksen *Enon opetuksia* -kirjassa on laskelmieni mukaan n. 5 200 lausetta ja n. 520 lauseenvastiketta. Nämä luvut osoittavat, että lauseenvastikkeiden määrä on 10 % tarkasteleman tekstin lauseiden määrästä. Tämä Vareliuksen tekstissä esiintyvien lauseenvastikkeiden ja lauseiden määrän suhdetta ilmaiseva luku on käytännöllisesti katsoen sama kuin aiemmin laskemani Lauseopin arkiston suunnilleen samankokoiseen nykyisen yleiskielen teksti-

aineistoon pohjautuva luku, joka taas on noin kolminkertainen satakuntalais-murteiden aineiston antamaan lukuun verrattuna (Hakanen 1986, 19). Kun otetaan huomioon, että nykyisen kirjakielen pohjalta asetettujen kriteerien mukaisten lauseenvastikkeiden tarkka erottelu ei hevin ole mahdollista muusta kuin norminmukaisesta yleiskielen tekstistä, on ymmärrettävää, että esittämäni luvut eivät ole eivätkä edes pyri olemaan tarkkoja, mutta ne antavat kuitenkin tarkastelun kohteena olevasta asiasta selvän yleiskuvan.

Lauseenvastikkeiden kokonaisfrekvenssit eivät sitä vastoin kerro kovinkaan paljon tekstin virkkeiden rakenteesta. *Enon opetuksia* -kirjassa on runsaanlaisesti replikointia ja luetteloita, joissa lauseenvastikkeiden esiintyminen jää luonnostaan vähäiseksi. Toisaalta kerrontatekstiin sisältyy virkkeitä, joissa on useita lauseenvastikkeita ja muita nominaalirakenteita. Havainnollistaakseni asiaa esitän vielä muutamia Vareliuksen tekstistä poimimiani monirakenteisia virkkeitä.

Yöllä kulkeissa useinkin, koska matkamies on unillansa, näyttää tulevan vastaan hirmuisen äijän sarvinensa ja häntinensä, pussi selässä j.m.; pelkuri juoksee takaisin sanoen Lemmon nähneensä, mutta rohkaa menee tykö ja näkee tuulelta huojutetun männyn 25 / Muutoin on mainittava ettei Tuli-nuolia ole taidettu yhtä tyynni tutkia, kuin äsken puhuttuja Virvoja, olevia alhaalla; se on kumminkin tiedettävä ja varma totuus etteivät ne noidilta tule eikä soimauksia tottele, vaan ovat Jumalalta säätyt tilaansa, ovat vijattomia ja ihmisille hyödyllisiä kuin muutkin järjettömät luonnon tapaukset 31 / Hän päätti siis saman Pырstö-tähden tulevan näkyviin määrätyn aikansa päästä ja rupesi tarkasti tutkimaan ja laskemaan sen juoksua, jota tehtyä sanoi tämän tähden taas tulevan näkyviin vuonna 1759– ja niin tulikin 41 / Sanotaan kyllä sallittavan silloin tällöin Pirulle väöntää pahain ihmisten niskat nuriin; mutta minä en luulisi hänellä olevan mitään ruumiillista voimaa, koskahan on hengellinen olento 108 / Niiden maa-jauhojen, joita kuuluu olevan Pohjanmaalla sekä Suomen että Ruotsin puolella, ja köyhän kansan syövän katovuosina, sanotaan olevan paljaita jäänöksiä erinomaisten pienistä eläimistä 140.

Eri lauseenvastikkeiden esiintymistajuudessa on odotuksenmukaisesti suuria eroja. Ne selittyvät osaksi tarkasteltavan tekstin kerronnan luonteesta ja semantiikasta, osaksi tekstintuottajan mieltymyksistä ja kulloisenkin tekstilajin vakiintuneista ominaispiirteistä. Tutkimassani Vareliuksen tekstissä selvästi yleisimpiä ovat referatiiviset (43 %) ja temporaaliset (35 %) lauseenvastikkeet, mikä paljolti selittyy tekstin aihepiireistä ja kerronnan referoivasta luonteesta. Samasta taustasta selittyy myös se, että neessiivisten lauseenvastikkeiden suhteellinen osuus, joka aiemmin tutkimassani satakuntalaismurteiden aineistossa

on ylivoimainen (78 %) ja nykyisen yleiskielen aineistossakin huomattavan suuri (38 %), on Vareliuksen tekstissä melko vähäinen (15 %). Kaikkien muiden lauseenvastikkeiden esiintyminen *Enon opetuksia* -kirjassa on marginaalista tai olematonta. Huomiota herättää se, että modaaliset lauseenvastikkeet, jotka mainitsemassani nykykielen aineistossa ovat lähes yhtä yleisiä kuin referatiiviset ja temporaaliset lauseenvastikkeetkin, näyttävät puuttuvan kokonaan. Selityksenä tähän voidaan kuitenkin pitää käyttämiäni lauseenvastikkeen määrittelykriteereitä, jotka rajaavat Vareliuksen tekstissä varsin taajaan esiintyvät modaaliset rakenteet lauseenvastikkeiden ulkopuolelle. (Hakanen 1986, 18–20.)

3. Muita nominaalirakenteita

Edellä käsittelemiäni lauseenvastikkeiden ja niitä lähellä olevien rakenteiden lisäksi Vareliuksen tekstistä voidaan poimia koko joukko muitakin nominaalirakenteita. Niihin kuuluu *agenttirakenne*, jonka esiintymiä *Enon opetuksissa* on kolmisenkymmentä. Lähes kaikki ovat vanhasta kirjasuomesta periytyvää ablatiiviagentillista tyyppiä. (Vrt. Rapola 1969, 80; Lehtikoinen–Kiuru 1989, 164–165.) Esimerkkejä:

Ei oikiat tähdet koskaan niin lentele sinne ja tänne; sillä heillä on Luojalta määrätty tiensä 33 / Ne ovat kanssa itsestänsä pimeitä, Auringolta valaistuja, kulku-tähtiä niin kuin Kiertolaisetkin 41 / Rasian kansi on lasista, että nähdään ilman suunnat, jotka se puikolta hallittu paperi-pyörä aina osottaa 100 / joka hukkuu tuonan järveen, ja sanottiin Näkiltä tapetuksi 108 / Eipä Pyhä Raamattu olekkaan Maan muodostumisen opettaja eikä annettu Jumalalta meille semmoisia tietoja tuomaan 144.

Näiden rinnalla kirjassa on pari kolme nykyisenkaltaistakin agenttirakennetta:

pikkuset nuket, hevoset, vaunut ja muut heitin tekemänsä kuvat, liikkuvat ja tanssivat pöydällä 107 / Tämmöistä veden tuomaa ja muodostuttamaa kiven-laia kutsutaan Neptunuksen-vuoreksi 142.

Seikka, johon *Enon opetuksia* -kirjaa lukiessa erityisesti kohdistuu huomio, on jälkiattribuuttina esiintyvien partisiippien runsas käyttö. Kyseeseen tulevat sekä aktiivin että passiivin molemmat partisiipit, jotka käyttöyhteydessään edustavat taustalla olevan relatiivilauseen predikaattia. Tämäntapainen partisiippien käyttö, joka osaksi selvästi perustuu vieraiden kielten esikuviin, osaksi taas lienee omaperäistä, on Vareliuksen tekstissä katsottava lähinnä vanhasta kirjasuomesta periytyneeksi käytännöksi. (Vrt. Häkkinen 1994, 399–400.) Esimerkkejä:

Niin muodoin tämä ensimmäinen kierto-tähti, **kulkeva lähempää Aurinkoa**, joutuukin pikemmin sen ympäri, kun Maa 38 / Ensin on Mars, **liikkuva etäällä Auringosta** 40 / Jähtyissäänsä pysähtyy kuona, niin kuin vesi **jääksi hyytyvä**, läjiin 55 / Etnan juurella on koko joukko vähempiä kukkuloita, **nousneita uutten Aukkoin puhe- tessa** 59 / Kukkuloilla, **sammuneilla jo aikaa ennen ihmisten muis- toa**, kasvaa jaloja Honkia, Tammia ja Kastanipuita 60 / Uimapai- kassa lienee ollut jokin kylmä lähteen silmä, **vaikuttava molempiin yhtäläisesti** 109 / Ahman-Suku, jota ei ole muuta Laia, kun Ahma eli Osmo, **asuva pohjan perillä** 128 / Saunajaakon kanssa on samaa laatua Vesi-siira **kutsuttu myös Vesi-luteeksi** 136 / tämän näyttää mailman aikoina kuohuneen ylös raoista ja aukoista, **revenneistä Maapallon kuoreen** 142 / hirmuiset joukot Maasysä, jotka ovat jäännöksiä metsistä, **kukistuneista ja haudatuista maan alle Luon- non mulkkauksissa** 146.

Jälkiattribuuttina esiintyvien partisiippien käyttöön rinnastuu seuraavanlainen essiivisijaisten partisiippien käyttö predikatiiviadverbiaalina:

*Mentyäni katsomaan en nähnyt muuta kuin ruumiit, **makaavina pöy- dillä** 28 / Se kaikei, että utu ja muut semmoiset, **paisuneina elikkä kehkeentyneinä lämpymyydessä ja tulleina ilmaa keviämmäksi**, nousevat ylöspäin 70 / niillä on kiekuriainen kotelo ruumiin ympäri, monella kuin oinaan sarvi **kääritynä yhteen tutturaan** 137.*

Oman ryhmänsä muodostavat rakenteet, joissa olla-verbin ja passiivin partisiipin liittoa käytetään finiittipredikaatin funktiossa, esim.

*kuitenkin **on tiettävä** [= tiedetään] etteivät kivet tule pilvistä, niin kuin vesipisarat 5 / Ja vielä **on nähtävä** [= nähdään, voidaan nähdä, on nähtävissä] ettei valkoin yksinäänsä ole omituisen valon antavaa 30 / joka asia **on tunnettava** [= tunnetaan] siitakin, että tuli herättää liekettä ja lieke sytyttää tulta 80 / se on yhden Kirisiä-lain toukka, joka **on nähtävä** [= nähdään] ruohon lehdillä sylkimäisen nesteen sisällä 136 / Kuitenkin **on tiedettävä** [= tiedetään], että Maan sisus- kuumuus vähenee vähenemistänsä 158.*

Merkitykseltään samankaltaisiksi hahmottuvat myös seuraavat predikatiivi- adverbiaalina olevan partisiipin sisältävät rakenteet:

***onpa** näissäkin **nähtävänä** semmoinen valo, joka ei tule taivaalta eikä valkiasta 30 / Sittemmin **oli** sama Pырstö-tähti taas **nähtävänä** vuonna 1835, jolloin minäkin sen näjin 41 / Rattailta ajaissas ei kulje*

*ilma myötä, sentähden **tuntuu se korvissas kohisevana** 68 // Saavat nämät lystin vuoksi **olla sanottuina** 103 / **Ovat** nämätkin asiat taas hyvät **puhuttuina** 113.*

Melko tavallisia *Enon opetuksissa* ovat futuuria ilmaisevat rakenteet, joissa *tulla*-verbiin liittyy 3. infinitiivin illatiivi. Joissakin tapauksissa *tulla*-verbiin voidaan näissä rakenteissa ajatella liittyvän nesessiivistäkin sävyä. Esimerkkejä:

*Se on myöskin havaittava, että – – sitä enempi **tulee lämpymyyttä tuntumaan** 48 / Ei saa myöskään maatessa vetää peittoa päänsä päälle, sillä niinmuodoin **tullaan hengittämään** toistamiseen sitä pilattua keuhkoista tullutta ilmaa 74 / sillä ilma **tulee painamaan** pillissä olevaa märkyyttä 78 / Jos elän ja asiani muutoin luonistuvat, niin **tulen** tulevina aikoina **puhumaan** lisää Luonnon asioista 79 / Aikakauden lopulla on ollut jo isoja, ja hyvinkin synkeitä metsiä, jotka sitten Maan mulkkauksessa ovat kukistuneet ja **tulleet maatu-** **maan** 142–143 / Kyllä vielä on paljo asioita tutkimata, joita tulevaiset sukukunnat, toivoa myöden, **tulevat tietämään** 145.*

Joskus futuuria ilmaisevana esiintyy myös *olla*-verbin ja partisiipin yhdessä muodostama rakenne, esim.

*taas vuoden 1910 paikoilla **on se** [= pyrstötähti] **ilmestyvä** niille, kutka silloin elävät 41.*

4. Nominaalimuotojen muuta käyttöä

Enon opetuksia -kirjassa on kaikkiaan n. 1 700 nominaalimuotoa. Tässä luvussa eivät ole mukana kielteisen imperfektin eivätkä liittotempusten osana olevat partisiipit, jotka olen jättänyt kokonaan tarkastelun ulkopuolelle. Mainitsemani nominaalimuotojen määrä on 33 % tekstin lauseiden kokonaismäärästä (5 200) ja yli kolminkertainen verrattuna lauseenvastikkeiden yhteismäärään (520). Kun edellisissä luvuissa olen tarkastellut nominaalimuotojen käyttöä etupäässä lauseenvastikkeiden ja joidenkin muiden infiniittisten rakenteiden jäsenenä, tarkastelun kohteena on ollut ylimalkaisen arvion mukaan enintään kaksi kolmasosaa mukaan ottamistani tekstin nominaalimuodoista. Infinitiiveillä ja partisiipeilla onkin tekstissä myös monenlaista muuta käyttöä, josta tässä mainitsen vain aivan lyhyesti.

Infinitiivimuodoista taajimmin esiintyviä ovat predikaattiin liittyvä 1. infinitiivin lyhyempi eli perusmuoto (*ehivät, saavat, tahtovat, taitavat, uskaltavat mennä, saada, tehdä jne.*) ja rektion vaatimissa sijoissa esiintyvät 3. infinitiivin muodot (*ruvetaan tekemään, ollaan tekemässä, lakataan tekemästä, ollaan*

tekemättä). Muutaman kerran tekstissä esiintyy myös omistusliitteellinen 3. infinitiivin deminutiivimuoto eli ns. 5. infinitiivi (*olla putoamaisillansa*) ja samoin omistusliitteellisen 4. infinitiivin partitiivimuodon sisältävä tekemisen jatkumista korostava rakenne (*leviää leviämistänsä*). Kaikkein yleisintä nominaalimuotojen muuta kuin edellä jo esittelemääni käyttöä edustavat *Enon opetuksissakin* adjektiivien tavoin attribuuttina (ja predikatiivina) esiintyvät pääsanansa edelle sijoittuvat partisiipit, joista osa on selvästi leksikaalistuneita, suurin osa kuitenkin verbaalisen perusluonteensa säilyttäneitä (vrt. Ikola ym. 1989, 484–491). Maininnan ansaitsee myös omistusliitteellisen aktiivin 1. partisiipin essiivimuodon sisältävä kvasirakenne (*on imevänänsä, ovat parantelevinansa*).

5. Lopuksi

Verbin nominaalimuotojen monipuolista käyttöä pidetään suomen kielelle luonteenomaisena piirteenä, mutta infinitiivien ja partisiippien käytössä on kuitenkin suuria eroja eri kielimuotojen ja tekstilajien välillä. Spontaania puhetta edustavat kansanmurteet ja puhutun kielen muutkin variaatiot suosivat yleensä löyhempää, itsenäisistä lauseista ja fragmenteista muotoutuvaa virkerakennetta, kun taas vakiintuneeseen muotoon ja täsmälliseen sanontaan pyrkivä kirjakieli suosii tiiviimpää virkerakennetta, johon olennaisena osana kuuluvat toisiinsa kytkeytyvät erityyppiset infinitiivi- ja partisiippirakenteet. Hyvänä esimerkkinä toisaalta puhutun ja kirjoitetun kielen, toisaalta kirjakielen eri tekstilajien välisistä eroista voi mainita etuattribuuttina käytetyt partisiipit, joiden keskimääräinen frekvenssi Lauseopin arkiston aineistoon perustuvan aikaisemman tutkimuksen mukaan on kirjoitetussa yleiskielessä nelikymmenkertainen verrattuna murrepuheeseen ja kirjoitetun kielen tekstilajien toista ääripäätä edustavassa hallinnon kielessä ja virkakielessä kuusitoistakertainen verrattuna toista ääripäätä edustavaan kaunokirjallisuuden kieleen. (Hakanen 1993, 61–63.)

Enon opetuksia -kirjan tarkastelu osoittaa, että nominaalimuotojen käytön osalta Vareliuksen Ylä-Satakunnan murteisiin pohjaava kansanomaisen asia-proosa, jota Martti Rapola luonnehtii ”omassa lajissaan mestarilliseksi” (1958, 303), edustaa virkerakenteeltaan monimuotoista kirjakieltä. Ero murrepuheeseen on hyvin selvä: Vareliuksen tekstissä lauseenvastikkeiden yhteisfrekvenssi on noin kolminkertainen ja nominaalimuotojen kokonaisfrekvenssi yli kolminkertainen verrattuna satakuntalaismurteisiin. Nykyiseen kirjoitettuun yleiskieleen verrattuna erot ovat paljon vähäisemmät. Vareliuksen tekstin lauseenvastikkeiden yhteisfrekvenssi on käytännöllisesti katsoen sama kuin nykyisessä kirjakielessä. Nominaalimuotojen kokonaisfrekvenssi Vareliuksella on kolmasosan pienempi kuin nykykielessä. Tältä osin tarkastelun tulos näyttää tukevan sitä käsitystä, että nominaalimuotojen esiintymätaajuus kirjoitetussa kielessä on varhaisnykysuomen jälkeen kasvanut. Käytännössä tämä on merkinnyt kirja-kielen lauserakenteen kehitystä synteettiseen suuntaan, mikä ennen muuta on

seurausta partisiippiattribuuttien käytön voimakkaasta lisääntymisestä. (Hakanen 1986, 20–21, 26–28; 1993, 61–69.)

Yhtäläisyyksien ohella *Enon opetuksia* -kirjan nominaalimuotojen käytössä on myös selviä eroja nykykieleen verrattuna. Eniten huomiota herättävät nykykielessä tuntemattomat tai harvinaiset Vareliuksen tekstiin lähinnä vanhasta kirjakielestä periytyneet *pitää tekemän/tehtämän* -tyyppiset nesessiivirakenteet, *auringolta valaistu* -tyyppiset agenttirakenteet ja *tulla tuntemaan* -tyyppiset futuuri-ilmaukset sekä partisiippien runsas käyttö jälkiattribuutteina. Eroja on myös nominaalirakenteiden muodossa. Vareliuksella esiintyy samassa tai lähes samassa funktiossa osaksi murteista, osaksi vanhasta kirjasuomesta periytyviä muotorakenteeltaan toisistaan poikkeavia ilmauksia, kun taas nykyisessä normitetussa kirjakielessä edellytetään nominaalirakenteissakin vakio- muotoisuutta ja poikkeavat muodot tulkitaan fraasiutuneiksi, murteellisiksi tai virheellisiksi. Vareliuksen tuotantoon perehtyneen Tapio Horilan käsitykseen (1987, 8–10) viitaten voisi olettaa, että *Enon opetuksia luonnon asioista* -teoksen ensimmäisen osan v. 1878 ilmestynyt kolmas painos on tässä mainitsemieni erojen ja yleensäkin nominaalimuotojen käytön osalta lähempänä nykykielen käytäntöä kuin tarkasteluni kohteena ollut kirjan varhaisempi teksti, mutta tämän asian selvittäminen on jo toisen artikkelin aihe.

Lähteet

Aineslähde

Antero Varelius: *Enon opetuksia luonnon asioista*. Osat 1 ja 2. Toim. Tapio Horila. Oy Tyrvään Sanomat, Vammala 1987.

Muut lähteet

Hakanen, Aimo 1986: Satakuntalaismurteiden lauseenvastikkeista. – *Sananjalka* 28, 17–30. Suomen Kielen Seura, Turku.

—1993: Partisiippiattribuutit kirjoitetun yleiskielen tyylipiirre. – *Sananjalka* 35, 61–71. Suomen Kielen Seura, Turku.

Horila, Tapio 1987: Antero Varelius. – Horila, Tapio (toim.): *Enon opetuksia luonnon asioista*. Osat 1 ja 2. 3–19. Oy Tyrvään Sanomat, Vammala.

Häkkinen, Kaisa 1993: Verbiketjut 1500-luvun kirjasuomessa. – Saarinen, Sirkka ym. (toim.): *Systeemi ja poikkeama. Juhlakirja Alho Alhoniemen 60-vuotispäiväksi 14.5.1993*, 207–227. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 42. Turku.

—1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo–Helsinki.

- IKOLA, OSMO 1978: *Lauseenvastikeoppia*. Nykysuomen lauseenvastikkeiden ja niihin verrattavien rakenteiden selvittelyä. Tietolipas 76. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- IKOLA, OSMO – PALOMÄKI, ULLA – KOITTO, ANNA-KAISA 1989: *Suomen murteiden lauseoppia ja tekstielioppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimintuksia 511. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LEHIKONEN, LAILA – KIURU, SILVA 1989: *Kirjasuomen kehitys*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1958: Vanha suomenkielinen kirjallisuus. – *Oma Maa* 4, 295–308. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo–Helsinki.
- 1969: *Vanha kirjasuomi*. Tietolipas 1. Kolmas painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Aimo Hakanen
aimo.hakanen[at]utu.fi